

LA PRODUCCIÓ AGRÀRIA A TRAVÉS DE LES COMPTABILITATS¹

JORDI PLANAS

Universitat de Barcelona

ENRIC SAGUER

Centre de Recerca d'Història Rural (UdG)

Les comptabilitats de pagesos, de terratinents i de senyors tenen un important potencial com a font documental per a la història agrària. En l'estudi de l'agricultura catalana contemporània es poden destacar, almenys, tres àmbits en els quals les comptabilitats han aportat dades rellevants: (a) la producció i els rendiments agrícoles, (b) el mercat de treball i l'evolució dels salaris i (c) les formes de gestió de les explotacions agràries i l'evolució de la renda (Planas i Sauer, 2005). En aquest article volem reflexionar sobre la utilitat d'aquesta documentació per a l'estudi del funcionament del sistema agrari des de la perspectiva de la producció.

Certament, a partir de finals del segle XIX, disposem d'una sèrie estadística regular sobre les principals produccions agrícoles que, tot i els seus problemes, proporciona una visió general sobre l'evolució de la producció agrària. Però això no impedeix que les comptabilitats agràries continuïn tenint interès

¹ Aquest treball s'ha elaborat en el marc dels projectes de recerca HAR2011-25077 i HAR2012-38920-C02-02.

i utilitat en la mesura que, amb una imatge de conjunt més definida, ajuden a precisar pautes d'evolució més desagregades —per sota del nivell provincial— i, simultàniament, permeten analitzar de forma més detallada línies d'especialització i de producció. Així ho entenia, fa ja una colla d'anys, María Teresa Pérez Picazo en el seu estudi sobre el patrimoni dels condes del Valle de San Juan quan recomanava buscar, a través de les comptabilitats, *nuevas evidencias que nos ayuden a completar, corregir o matizar lo hasta ahora sabido —o intuitivo— a través de la documentación de carácter global* (Pérez Picazo, 1991: 40).

1. TIPOLOGIES COMPTABLES

Evidentment, de comptabilitats, n'hi ha de molts tipus, però no totes són útils per analitzar la producció agrària. Genèricament, els tipus de registre que ens interessin són aquells que recullen les quantitats físiques i monetàries generades en l'explotació d'una finca més o menys delimitable. Això, en principi, exclou els llibres d'èpoques, les llibretes de rebuts (de l'arrendament d'un mas) i també els llevadors de censos i altres rendes monetàries. En canvi, poden ser d'utilitat no només els llibres de comptabilitat amb càrrec i data o els llibres d'un sistema de partida doble, sinó també els llibres de memòria o els dietaris, a més, evidentment, dels llibres de collita i les col·leccions d'estats de collita que masovers i administradors enviaven als propietaris.²

Amb independència del tipus de llibre o de registre comptable, es tracta de documents estrictament privats, per a l'ús exclusiu dels agents implicats en la producció (el propietari, l'administrador o el masover), i no per rendir comptes davant de l'administració pública. Això permet pressuposar un alt grau de fiabilitat, però al mateix temps una gran diversitat, atès que depèn del criteri personal de l'agent que va generar la comptabilitat. El perfil o la posició d'aquest agent condiona

2 Sobre la diversitat de fonts documentals generades en l'administració dels patrimonis rústics, vegeu Gifre, Matas i Soler (2002: 82-93).

les possibilitats de la font, ja que qualsevol registre comptable és una perspectiva concreta sobre la realitat. No poden ser entesos com una relació neutra de fets econòmics, sinó que són el producte d'una determinada posició social que selecciona, entre tots els fets econòmics esdevinguts en un àmbit o procés productiu, aquells que són d'interès pel seu creador. Cada agent que intervé en la xarxa de relacions que s'articula entorn del procés de producció agrària —ja es tracti d'un propietari, d'un parcer, d'un tutor o d'un administrador— té una perspectiva pròpia i això condiciona els documents comptables que pugui generar. No tindrà el mateix contingut la comptabilitat generada per un masover, que la creada per un administrador o la portada directament per un propietari.

D'entrada, les unitats de referència canvien: per a un masover com el del mas Pinell de Torroella de Montgrí,³ que de 1878 a 1904 va portar un llibre de comptes per poder liquidar periòdicament amb el propietari, la unitat de referència era el mas; en canvi, per als terratinents que percebien fruits de diversos masos, rendes d'una certa quantitat de parcel·les i cases, diverses pensions de censos emfitèutics i potser algunes derivades de censals o altres instruments de crèdit, la unitat de referència de la comptabilitat rarament era un mas, sinó el conjunt del patrimoni o una de les herències o unitats patrimonials que el componien. Tot i això, en moltes comptabilitats patrimonials es poden distingir els masos d'on procedien les rendes. La comptabilitat que entre 1839 i 1862 va generar Antoni de Salamó, un hisendat de la Bisbal d'Empordà, es componia d'un estat anual de caràcter general referit a tot el patrimoni i d'un conjunt d'estats parcials referits a les principals finques que el conformaven, bàsicament 5 masos (figura 1). Aquesta estructura formal, però, canvia entre 1862 i 1882, quan es fa càrrec del patrimoni el seu fill i hereu, Miquel de Salamó, i, aleshores, la correspondència entre

3 Es tracta d'un mas de la família Carles, uns dels principals contribuents gironins a mitjan segle XIX, a la qual es dedica un altre capítol d'aquest llibre (Arxiu Diocesà de Girona, fons Carles, llibre 50).

concepte d'ingrés i finca s'ha d'interpretar en cadascun dels assentaments.

Figura 1. Comptabilitat del patrimoni Salamó, 1843

<u>Estat de Numero 1.</u>	<u>Pistes, rs. lrs.</u>
Arrendaments del Mas Batlla	1172. " 1
He cobrat censos per rahó del mateix	113. " 1
Producte de la rapateria	556. " 2
Suma,	1854. " 3
 <u>Estat de Numero 2.</u>	
Lo Mas Sauto, ha donat 35 $\frac{3}{4}$ grās. 3 cops de gra.	
Item per lo torrino venut en lo pnt. añ 1842.	68. " "
He cobrat las pensiones venj. en lo pnt. añ.	56. 3. " $\frac{1}{2}$
He venut las 162 dotzenas de iuro pelat en lo pnt. añ a preu de 9 $\frac{1}{2}$ ptas. la dotzena, y los trosos per 33 id. total 1572 ptas. pero deduidas 33 ptas. per lo cort de pelar; resulta liquid.	1533. " "
Suma,	1663. 3. " $\frac{1}{2}$
 <u>Estat de Numero 3.</u>	
Lo Mas Salamó ha donat 32 $\frac{1}{4}$ grās. de gra.	
Item: per lo torrino venut en 1842.	68. " "
Item: he cobrat los censos per rahó del mateix	246. " "
Suma,	334. " "
 <u>Estat de Numero 4.</u>	
Lo Mas Pigau ha donat 87 $\frac{1}{2}$ grās. de gra.	
He cobrat lo arrend. del Camp Las Riberas	240. " "
He venut un anell del mateix mas	8. " "
Item: dels arrendataris de terres del Mas Pigau, y dels Camps Sentiñá y Motera de lasar vells en ajuda de contribucions	86. 2. " "
Suma,	334. 2. " "

Font: Arxiu Comarcal del Baix Empordà, fons Salamó

Aquesta mateixa operació és la que cal fer en la comptabilitat dels Bru, una família de petits hisendats del voltant de Girona coneguda sobretot per l'arquitecte que va casar-se amb la

darrera pubilla (Rafael Masó).⁴ A diferència del cas anterior, aquí no tenim un estat de comptes anual que resumeix de forma ordenada els diferents conceptes, sinó un llibre de caixa on els ingressos i les despeses es van anotant seqüencialment, segons l'ordre temporal en què es produeixen. La major part d'assentaments no fan referència a finques concretes sinó a persones i, per tant, per identificar els conceptes referits a cadascun dels masos o parcel·les cal reconèixer en cada moment qui és el masover o l'arrendatari, una operació que no sempre es pot realitzar amb facilitat.

Les comptabilitats són molt selectives i, alhora, també molt variables pel que fa al seu contingut. Mai no trobarem una comptabilitat que enregistri la totalitat dels *inputs* i *outputs* involucrats en el cicle de producció agrària. Sovint només una porció menor de les activitats i dels béns materials es converteixen en quantitats precises, enregistrades i visualitzables. I el que és més important, els criteris que operen rere aquesta selecció són d'ordre social i remetent, en darrera instància, a les característiques bàsiques dels règims agraris.

D'altra banda, les comptabilitats patrimonials dels propietaris rendistes poden incloure continguts diferents en funció de si les genera un administrador —la funció del qual tenia un àmbit acotat— o si les portà directament el propietari. En aquest darrer cas no és infreqüent que la gestió del patrimoni es barregi amb l'economia domèstica. En la comptabilitat dels Bru esmentada més amunt, hi apareixen com a ingressos les butlles i dispenses matrimonials que Francisco Bru despatxava per a tercers, els terminis de pagament de les legítimes, els diners sobrants d'un viatge al santuari de Lourdes o les quotes de subscripció a *La Hormiga de Oro*. Tot plegat revela una activitat parroquial i una intensa militància catòlica que té poc a veure amb els resultats de la gestió patrimonial. De la mateixa manera, entre les despeses, hi consten totes les referides al consum de la família: des de la compra d'una pastilla de sabó o un quilo d'arròs, al rebut de la companyia elèctrica o la subscripció a *La Vanguardia*. El

4 Arxiu particular de la família Masó, Comptabilitat 1885-1939.

tractament de les comptabilitats ens obliga sempre a preguntar-nos prèviament què volem buscar, a decidir en quin nivell o des de quina perspectiva ens volem situar, a identificar aquells aspectes rellevants que romanen ocults o invisibles a través de la comptabilitat i a rebutjar tots aquells assentaments que no es corresponen amb els objectius analítics que ens hem fixat. En conseqüència, si el que volem és analitzar la renda líquida generada per un patrimoni haurem d'excloure tant els ingressos com les despeses que no tinguin a veure amb la gestió del patrimoni, començant pel consum domèstic.

2. LA RECONSTRUCCIÓ DE LA PRODUCCIÓ AGRÀRIA

No totes les comptabilitats ens permeten reconstruir la producció ni ens permeten fer-ho de la mateixa manera. En el cas de comptabilitats corresponents a grans propietaris, podem trobar finques explotades directament al costat d'altres de cedides en arrendament, parceria o altres règims contractuals. En el primer cas, els registres són molt acurats i poden permetre una reconstrucció global de la producció agrària i dels rendiments. Tanmateix, l'explotació directa d'una finca fou poc habitual (Garrabou, Planas i Saguer, 2001a) i, amb l'excepció de les àrees de bosc, generalment va quedar limitada a algunes parcel·les i durant un període més o menys curt, amb tendència a ser substituïda per un règim contractual diferent, un cop detectats uns resultats econòmics negatius. Aquest fou el cas, per exemple, de l'assaig d'explotació vitícola amb mà d'obra assalariada al patrimoni del marquès de Sentmenat a l'Urgell en la dècada de 1870, o bé del conreu d'arbres fruiters (avellaners i ametllers) al patrimoni Maspons del Vallès al començament del segle xx, que també s'inicià amb mà d'obra assalariada i es va haver d'abandonar després d'observar la seva escassa rendibilitat (Garrabou, Planas i Saguer, 2001b). En aquests casos, les comptabilitats ofereixen una informació molt detallada sobre la producció i la productivitat agrària, però solen correspondre a períodes limitats.

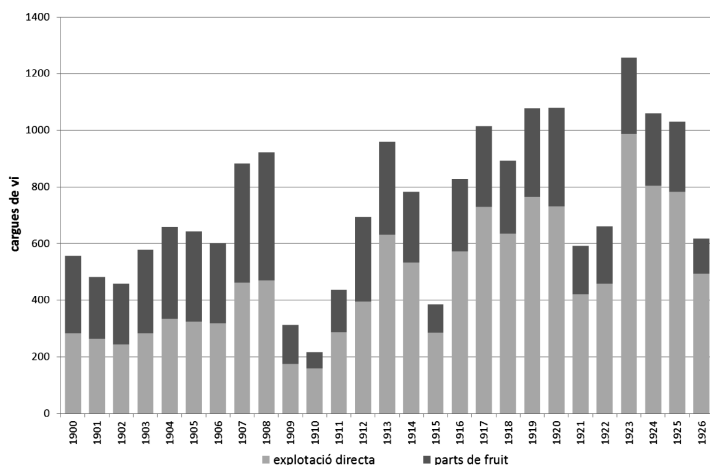
Cert nivell de reconstrucció de la producció agrària també sol ser viable quan es tracta de comptabilitats de grans propietaris (o propietaris rendistes) que tenien les finques cedides en règim de parceria. En canvi, quan les finques estaven cedides en règim d'arrendament, el que generaven eren assentaments molt simples de la quantitat ingressada en moneda cada any o cada termini de pagament. En aquest cas, les comptabilitats són de molt poca utilitat per a l'objectiu que ens plantejem.

D'altra banda, a mesura que ens endinsem en l'època contemporània i en paral·lel a l'extensió de l'alfabetització i al desenvolupament d'un sistema d'ensenyament agrícola, trobem cada vegada més pagesos propietaris i també pagesos arrendataris que generen una comptabilitat escrita o algun tipus de dietari no pas per passar comptes amb ningú, sinó per a la seva gestió de l'explotació. En alguns d'aquests documents s'hi anoten els resultats de les collites. Joan Serinyana, un petit vinyater de Llançà, va deixar constància, entre les notes de les seves llibretes de memòries, de la producció d'olives i de raïms de les seves finques i del preu al qual els va vendre entre 1846 i 1899 (Curbet, 2007). A la regió de Girona, on hi havia poca vinya als masos —i, per tant, on hi ha més dificultats per visualitzar-la a través de les comptabilitats dels propietaris rendistes—, aquests registres són particularment interessants.

Un cas diferent és el de les explotacions mitjanes de les comarques vitícoles, on el propietari podia ser cultivador directe d'una part de l'explotació i, alhora, tenir cedida la resta. És el cas de la família Pascual de Gelida, que, segons l'amillament de 1879, explotava directament una vintena de mujades (11 cereals, 8 vinya i 2 hort), a més d'una extensió similar de bosc i 13 d'erm; i tenia cedides a rabassa morta unes 77 mujades. La comptabilitat conservada, corresponent al primer quart del segle xx, permet observar els canvis en la proporció de la producció de vi obtinguda amb cultiu directe respecte a les parts de fruits de les rabasses: com es veu en el gràfic (figura 2), la producció obtinguda de les vinyes que el propietari explotava directament va créixer de forma substancial i va fer incrementar la producció total de 556 cargues

(1900) a 1.257 (1923).⁵ Però no sempre les comptabilitats permeten desagregar la producció provinent de l'explotació directa i de les parts de fruits lliurades pels arrendataris.

Figura 2: Producció de vi de Can Pascual (Gelida), 1900-1926

Font: Arxiu privat de la família Pascual (Gelida)

Encara que siguin fragmentàries, les documentacions comptables que poden trobar-se en algunes llars pageses poden ser molt útils per reconstruir l'activitat econòmica de les petites explotacions, a més d'oferir altres informacions d'interès. Per exemple, els registres comptables d'uns pocs anys poden servir no només per explicar l'orientació productiva d'una explotació, sinó també per determinar la relació mercantil que s'establia entre una cooperativa i els seus associats, i la importància d'aquesta relació per a l'economia familiar d'aquests pagesos. És el que es pot veure en el recent estudi del cooperativisme agrari als Hostalets

⁵ Arxiu privat de la família Pascual (Gelida). Agraïm a Josep Colomé la localització d'aquesta documentació.

de Pierola (l'Anoia), on les llibretes de comptes d'alguns cooperativistes permeten conèixer la importància que representaven les operacions amb l'entitat sobre el total de despeses i d'ingressos en una explotació pagesa (Planas i Valls-Junyent, 2011). En aquest cas, en què no s'han conservat les comptabilitats pròpies de les cooperatives, aquests registres comptables de les famílies pageses constitueixen una documentació indirecta insubstituïble per conèixer el funcionament d'aquestes entitats.

Figura 3: Comptabilitat de Vicenç Llovet, de Castelló d'Empúries

[illegible]

Font: Arxiu particular de la família Llovet, dietari de 1926

Quan els registres d'aquests pagesos propietaris i arrendataris van adoptant un aspecte comptable més formal, deixant de ser llibres de memòria o aplecs de notes diverses, podem trobar-nos que el resultat de les collites tendeixi a desaparèixer. Els llibres de Vicenç Llovet, arrendatari del cortal Maig de Castelló d'Empúries, que a partir de 1914 va començar a comprar dietaris impresos per portar els comptes de la seva finca, no enregistren la producció. Només anoten les vendes, el moviment de caixa. I atès que no paga parts de fruits al propietari, sinó un cànon anual en moneda, l'opció per una comptabilitat més formal d'ingressos i despeses no demana anotar la producció física de cada cicle de cultius (figura 3). Això mateix troba Rothenberg estudiant les comptabilitats dels agricultors de Massachusetts, als Estats Units (Rothenberg, 1984: 106-112). La col·lecció de comptabilitats d'explotació (*farm books*) que aquest autor utilitza només enregistra el flux monetari generat en les operacions de venda de la producció. Atès que una porció important s'autoconsumia en la mateixa finca, això dificulta la visualització de l'estructura productiva real de l'explotació i, en tot cas, el que es pot veure depèn dels progressos fets per l'economia monetària i mercantil en aquestes explotacions agràries. En el cas de Vicenç Llovet, de tota manera, cal dir que apareixen algunes notes sobre les quantitats batudes o sobre les capses de blat de moro recollides, però són en forma de paper solt afegit entre pàgina i pàgina del llibre. Aquestes notes són discontinües i, a més, no cobreixen la totalitat de produccions de la finca.

Les comptabilitats vinculades a règims d'explotació parciaris, especialment els llibres de collites i les comptabilitats referides a una sola explotació, aporten informació molt concreta sobre el sistema de cultius que es practicava. Sovint, podem obtenir imatges clares sobre el tipus de cultius i el pes que tenia cadascun. El *Quadern de notes* de Josep Grassot i Coloma organitza l'ingrés per capítols o entitats d'ingrés —seria temerari assimilar-ho a una forma primària de compte de clients—, de manera que cada element patrimonial generador de renda —ja sigui un mas, una parcel·la, una casa o un censal— té un espai assignat, on cada any s'anota el que produeix. En els masos i les finques cedides a parceria, se segueix la lògica d'un quadern de collites i s'anota la quantitat ingressada en espècie de cada cultiu —i també d'altres

productes com el *tocino*—, així com del preu i el valor estimat per cada producte (figura 4). Aquest tipus de comptabilitat, que és força abundant, permet reconstruir amb facilitat la producció i la seva evolució al llarg del temps, particularitzant per cada finca.

Figura 4. Quadern de notes de Josep Grassot i Coloma

[illegible]

Font: Arxiu particular de la família Fina, *Quadern de notes* de Josep Grassot i Coloma

Tanmateix cal anar alerta amb la imatge del sistema de cultiu emanada a través dels registres comptables, perquè pot estar fàcilment afectada per diversos tipus de biaix. No sempre la comptabilitat que enregistra rendes en espècie fa constar la proporció de la collita que el parcer lliura al propietari. En aquest cas, és molt important disposar dels contractes d'explotació i conèixer quines eren les regles que regulaven els tractes de parceria, així com la seva evolució al llarg del temps. Aquests contractes són els que especifiquen les proporcions de collita que el parcer o masover havia de pagar anualment en concepte de renda. No tots els cultius estaven subjectes a la mateixa proporció. En el règim de masoveria habitual en els segles XVIII i XIX a la regió de Girona, els cereals d'aresta estaven subjectes al terç, mentre que altres cultius com el blat de moro, freqüentment només pagaven el quart. La renda de les vinyes i les oliveres, que també enregistrava proporcions diverses, podia pagar-se transformada (vi o oli) o sense transformar (ràim o oliva). Si no s'introdueixen ponderacions que tinguin en compte la diversitat de pactes potser obtindrem l'estructura de la renda però no l'estructura de la producció. I la qüestió encara pot complicar-se més quan s'uneixen produccions de diverses procedències. Per exemple, en la comptabilitat de Can Riba de la Serra (Vallès Oriental), les vinyes constaven, genèricament, explotades a *parceria*, tot i que els contractes reflectien perfectament la diferència entre les vinyes plantades pel parcer, que acostumaven a pagar 2/5 dels fruits, i les plantades a càrrec de la casa —o que la casa havia comprat ja plantades—, que pagaven fins i tot la meitat dels fruits.⁶

Excepcionalment, algunes comptabilitats de propietaris, a més de les quantitats que percebien en espècie, també enregistraven la totalitat de la collita. Generalment, els contractes establien mecanismes de control de la collita —com ara l'obligació d'esperar, per batre, que hi fos present el propietari o un agent seu— per tal d'evitar que els masovers i parcers cometessin algun

6 Arxiu particular de Can Riba de la Serra (Palou, Granollers), Llibre d'arrendaments.

tipus de frau en la partició dels fruits. En alguns casos, aquesta pràctica conduïa a l'anotació del total de la producció, a més de les parts captades com a renda. Pelai Negre i Pastell, un dels propietaris agraris importants de la província de Girona durant la primera meitat del segle xx, va establir un sistema de control comptable molt elaborat: el seu administrador de Fornells de la Selva, on tenia diversos masos, a finals dels any 1920 i durant els 1930 li enviava diferents estats de la collita que, en el cas dels grans d'aresta, incloïen un primer estat del nombre de cavallons o gavallons (conjunt de garbes) que cada masover havia obtingut. Posteriorment, per a cada tipus de cereal, li enviava un segon estat amb les quarteres de gra collit i l'especificació de la quantitat que li pertocava en concepte de renda. La comercialització de la collita la gestionava el mateix administrador —que, de fet, era un dels masovers— i en el mateix estat de collita, Pelai Negre hi anotava cadascuna de les vendes realitzades, a mesura que aquell l'anava informant. En el cas del blat de moro, l'administrador lliurava dos estats: el primer era una llista de les capsas de blat de moro collides per cada masover i la part que corresponia al propietari; el segon era la llista del blat de moro una vegada engrunat, que anava acompanyat d'una relació de les quantitats venudes fins al moment i de les quantitats qualificades com a *garbellies* després del procés de tria.

No sempre és possible conèixer amb tant detall l'evolució de les collites. Sovint només disposem de les quantitats recaptades com a renda i ens cal reconstruir o estimar el volum total de cada collita i cada espècie. A vegades això no és fàcil perquè, a més de les parts de collita captades en concepte de renda, existien clàusules que alteraven aquestes grans proporcions, especialment les referides a la llavor utilitzada com a sembra i al pagament del delme i altres càrregues. Aquestes clàusules podien establir que aquests costos s'assumien abans de partir, amb la retirada prèvia d'una part de la collita, o bé que eren assumits per una de les parts després de partir. En el primer cas, el resultat seria una distribució entre propietari i masover en la mateixa proporció que la resta de la collita, mentre que en el segon cas l'assumpció del cost repercutia totalment sobre una de les dues parts. En el cas de la masoveria gironina, la llavor solia anar a càrrec exclusiu del masover, mentre

que en les mitgeries de la Catalunya interior s'assumia per meitats i no era infreqüent que es reservés abans de partir els grans. Més enllà de les implicacions distributives que aquestes clàusules podien tenir, també repercuteixen sobre l'estimació del volum de la collita i poden ser especialment importants en els contextos agrònomicos més precaris, amb nivells de rendiment per llavor molt baixos, en què calia reservar una porció important de gra per a la sembra de la collita següent.

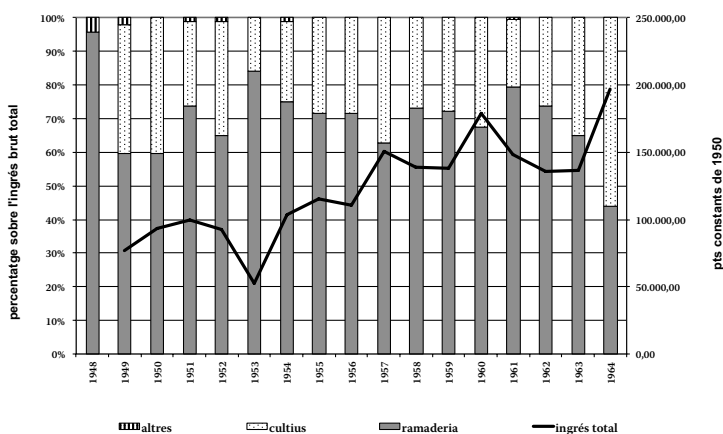
Quan es tracta d'explotacions amb tractes de parceria que integren la producció agrària amb la ramadera i que, en conseqüència, utilitzen una part rellevant de la producció agrària per alimentar i mantenir els animals, podem trobar-nos només amb la producció neta final destinada a la comercialització, que bàsicament són les vendes d'animals, sense que enlloc constin les produccions autoconsumides per aquest bestiar al llarg del seu cicle d'engreix o de vida. Aquest és el cas del propietari de Can Moix (Sant Esteve de Palautordera), al peu del Montseny, que comptava amb dues masoveries amb explotació ramadera de bestiar porcí i vacum, però també de xais i cabrits.⁷ A més de l'engreix i la venda del bestiar, hi havia uns ingressos importants per la venda de llet, d'acord amb l'especialització que va començar a desenvolupar-se al començament del segle xx a la comarca del Vallès Oriental i particularment a l'àrea del Baix Montseny.⁸ El propietari ingressava la meitat dels imports i també pagava la meitat de les despeses d'explotació en concepte de llavors, farratges i fertilitzants, així com la meitat de les compres de bestiar. Així, quan hi ingressava un nou masover, el bestiar que aportava a l'explotació era pesat i valorat i la meitat del seu import s'afegia a les despeses d'explotació del propietari. Totes aquestes despeses consten a la comptabilitat, però, en canvi, la reutilització dels *inputs* i els costos de treball que assumien els masovers són totalment invisibles.

7 Arxiu privat de Can Moix (Sant Esteve de Palautordera): comptabilitats de Can Moix (1921-1937), Can Mainou (1922-1931) i Can Villena (1921-1937).

8 Vegeu, Llobet (1947) i Planas (2004).

Els costos que no implicaven un moviment monetari són igualment invisibles en les comptabilitats que portaven els masovers. En tenim un exemple en les llibretes dels masovers del mas Ribes de Cabanes, que cobreixen el període de 1948 (quan els masovers accedeixen a la finca) fins a 1977. Els tractes d'aquesta masoveria estableixen que el propietari havia d'aportar la meitat de totes les despeses d'explotació, amb excepció dels salaris, i a canvi tenia dret a percebre la meitat dels guanys obtinguts amb la venda de la producció. Són uns tractes a mitgeria poc habituals a la regió de Girona que s'expliquen per una situació de progressiva reformulació de les regles de la masoveria al llarg del segle xx, com a resposta a les exigències d'adaptació a la conjuntura agrària i d'utilització d'*inputs* industrials per tal de mantenir la viabilitat de les explotacions.⁹ Vinculat a aquests tractes, hi havia una orientació clarament ramadera de l'explotació, sobretot a l'engreix i revenda de vacum i de porcí, tal com es pot veure en el gràfic següent (figura 5):

Figura 5. Composició de l'ingrés al mas Ribes de Cabanes

Font: Saguer i Rico (2010)

9 Sobre l'evolució del contracte de masoveria en el segle xx, vegeu Saguer (1999; 2011a).

El masover del mas Ribes portava un sistema de comptes basat en dues llibretes, una d'ingressos i una altra de despeses, on sistemàticament anotava totes les operacions que implicaven algun tipus de moviment monetari. Periòdicament, cada tres o sis mesos, el masover liquidava amb el propietari per repartir-se el guany net que s'havia produït. Les llibretes són molt detallades i molt interessants, però des de la perspectiva de la producció es limiten a als cultius i quantitats que es comercialitzaven. Les reutilitzacions i els autoconsums són absolutament invisibles. Per tant, no són massa útils per reconstruir la producció agrària, ni els rendiments, ni el sistema de cultiu, per bé que poden tenir altres utilitats analítiques.

Com hem dit, el règim contractual condiciona les produccions visualitzables a través de la comptabilitat. Determinats cultius no són visibles perquè eren francs, no generaven renda pel propietari. És el cas dels productes d'horta o d'alguns cultius lleguminosos. Era freqüent que els contractes de masoveria establissin una extensió de terra per tal que el masover pogués cultivar userda o altres farratges per a l'alimentació dels animals de treball. D'aquests cultius, sempre que es limitessin a l'extensió o a les condicions establertes pel contracte, no se'n pagava renda i, per tant, no consten en les comptabilitats que servien per passar comptes amb el masover o per controlar-lo. En el cas dels horts, dedicats a complementar l'alimentació de la família masovera, habitualment només s'exigien prestacions simbòliques o es facultava el propietari a prendre'n pel seu consum durant les estades que fes al mas, sense deixar-ne cap rastre documental. Eren habituals clàusules com la següent, que establien que el masover *tiene de servir al amo en lo que convenga ya en la casa ya en la bodega, y dar asimismo la verdura y hortaliza cuando se vaya a la propiedad*.¹⁰ Més rarament –i relacionat amb estades perllongades de la família del propietari– es preveia que es pagués a preus corrents per aquests aliments. Ho trobem, per exemple, a Can Maspons de la Vall (Vallès Oriental), on el propietari feia

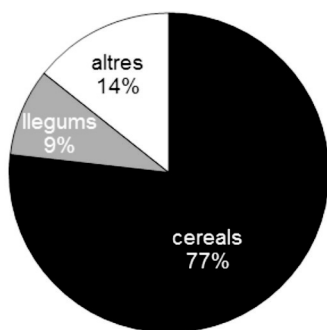
10 Arxiu privat de Can Riba de la Serra (Palou, Granollers): Llibre d'arrendaments, contracte verbal del masover, 1886 (*este trato es de palabra – no se ha escrito*).

estades perllongades a la casa pairal i consumia una part dels productes de l'explotació agrícola: en la comptabilitat, aquests productes per a la manutenció del propietari eren deduïts dels ingressos per venda de fruits d'acord amb el seu valor de mercat. Aquesta observació, d'altra banda, també ens permet tornar a constatar com la comptabilitat dels propietaris tendia a barrejar sistemàticament les despeses de consum domèstic del propietari amb les despeses d'explotació de la finca.

El problema derivat dels cultius *invisibles* es fa palès quan contrastem les dades procedents de comptabilitats amb informes i estadístiques sobre la producció agrària. La comparació simple entre l'estructura de cultius herbacis que dona Martínez Quintanilla el 1865 per al partit judicial de la Bisbal amb la renda en espècie (també de cultius herbacis) d'una mostra de cinc masos del mateix partit judicial entre 1841 i 1881 (figura 6) és molt aclaridora:

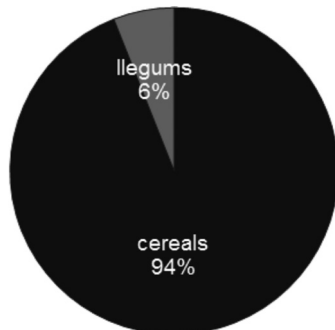
Figura 6. Estructura dels conreus herbacis al partit judicial de la Bisbal (s. XIX)

Produccions herbàcies del partit judicial de la Bisbal, 1859

Font: Martínez Quintanilla, 1865

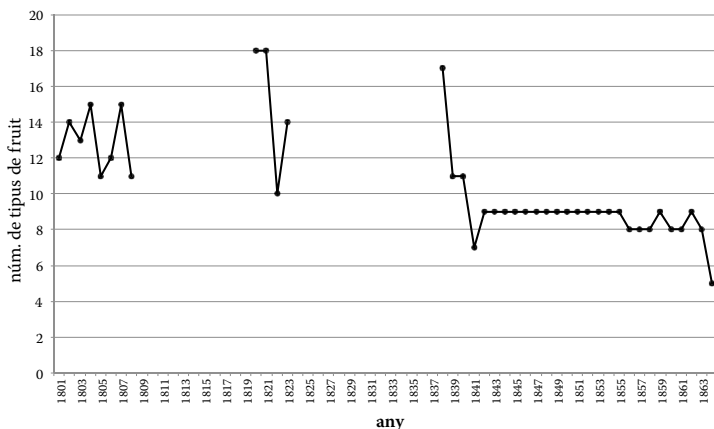
Renda herbàcia en cinc masos, 1841-1881

Font: Comptabilitats dels masos Sabater i Coloma (Serra de Daró), Perajoan (Parlavà), Estany (Bellcaire) i Cancell (Gualta). Extret de Saguer, 1996

Petits canvis en el règim contractual, en la composició del patrimoni o en el sistema de gestió poden alterar la visualització de determinats cultius. La comptabilitat del patrimoni de Josep Grassot, de la Bisbal d'Empordà, a partir d'un moment determinat redueix el nombre de cultius i produccions objecte de renda, per limitar-se als principals cereals (blat, ordi, civada, mestall, mill i blat de moro) i alguns llegums (fesols, faves i favons), i desapareixen sobretot les produccions més marginals, que generaven menor volum de renda (blat de coure, cigrons, gra de canem, veces...) (figura 7).

Figura 7. Diversitat de fruits que eren objecte de renda en el patrimoni Grassot (la Bisbal), 1801-1863

Font: Arxiu particular de la família Fina, *Quadern de notes* de Josep Grassot i Coloma

Fins a quin punt aquesta reducció era reflex d'un canvi en l'estructura real de producció de les finques? Fins a quin punt es devia a una simplificació del sistema de cultius i a un cert procés d'especialització en una gamma més reduïda de cereals i llegums? El més sospitós a l'hora de validar aquesta hipòtesi era el fet que es produïa simultàniament en tots els masos del patrimoni. D'altra banda, aquesta reducció coincidia amb un canvi de llibreta, amb una simplificació del sistema comptable

(reduït a una llibreta de collites) i amb una contracció del patrimoni, que va passar de cinc masos i un munt de parcel·les a només dos masos (tres fins a 1844) i un camp. Tot plegat explica millor la reducció de la diversitat de fruits que eren objecte de renda, que una hipotètica simplificació del sistema de cultius. Més que de desaparició de cultius, cal parlar, en aquest cas, de desaparició de rendes.

Un darrer element que cal tenir en compte quan s'utilitzen comptabilitats de finques explotades en règim de parceria és la possibilitat que una part de la renda obtinguda no reflecteixi tant la producció com una mena de sanció que calia pagar quan el masover prenia la decisió unilateral de desmarcar-se del rígid sistema biennal que el forçava a sembrar un camp de cereals un any de cada dos. Els contractes i el costum preveïen en aquests casos el pagament d'una multa en blat de l'ordre de sis quartans de blat bo i net per vessana. Narcís Fages de Romà va deixar constància, a mitjan segle XIX, que una part dels masovers empordanesos estaven infringint les clàusules que limitaven els cultius no cerealícoles i assumien el pagament de la sanció que s'establia al contracte per tal d'ampliar la superfície de farratges i userdes, amb l'objectiu d'alimentar un major nombre de caps de bestiar (Fages de Romà, 1863, 1877). En aquell moment, aquesta pràctica deuria ser prou remuneradora perquè, no només els masovers l'assumien i la practicaven, sinó que el mateix Fages de Romà la valorava com un abús perquè deixava en mans dels masovers tots els guanys que proporcionava l'engreix de bestiar. En qualsevol cas, pel que fa a les comptabilitats, aquest fet pot introduir puntualment un element més de distorsió en la utilització de les comptabilitats per analitzar la producció agrària.

Tot plegat ens condueix a una idea recurrent: les comptabilitats són un punt de vista determinat sobre el procés de producció agrària, el qual està fortament afectat per la posició de l'agent que la genera i per les normes contractuals que regulen la dinàmica de l'explotació. El grau de diversitat d'aquestes normes dona també una major o menor varietat de contingut en les comptabilitats i, en consonància, una major o menor diversitat d'aspectes analitzables a través d'aquestes, o d'algunes d'aquestes.

3. DE LA PRODUCCIÓ ALS RENDIMENTS

Probablement, les comptabilitats agràries no siguin una alternativa a les estadístiques agràries o a *proxies* com les sèries de delme a l'hora d'analitzar l'evolució a llarg termini del volum de producció agrària. Intentar construir un índex de la producció agrària a partir d'una mostra àmplia de sèries comptables generaria més dubtes i problemes dels que segurament resoldria. Tot i així, la reconstrucció de sèries de producció, limitades a un mas, a un conjunt de finques o a un patrimoni, pot aportar altres dimensions interessants, no sempre assequibles a través d'altres fonts.

En primer lloc, pot constituir un bon indicador de les oscil·lacions de la producció, que en les estadístiques agregades tendeixen a quedar diluïdes. La inestabilitat de les collites és un element característic dels sistemes agraris, amb conseqüències no sempre bones per a les economies pageses, especialment quan la caiguda de la producció no pot ser compensada a través dels preus. També és clar que aquesta inestabilitat no ha tingut sempre la mateixa intensitat i, per això, té interès per detectar tant diferències de grau en les fluctuacions com l'existència d'estratègies per estabilitzar-les (des del cultiu del mestall o la diversificació de cultius, fins a les pràctiques de fertilització, passant pel regadiu) i també per identificar tipologies d'inestabilitat, en la mesura del possible. Una comparació de les fluctuacions dels rendiments en vuit finques de les comarques l'Urgell, l'Anoia i Osona, va permetre observar com la inestabilitat de les collites de cereals era molt elevada a mitjan segle XIX i començava a reduir-se en les darreres dècades de segle, fins a arribar a un nivell molt més baix durant el primer terç del segle XX (Garrabou, Pascual, Pujol i Saguer, 1995). En aquest procés hi contribuïen tant millores tècniques (especialment la introducció de fertilitzants inorgànics) com el canvi d'ús de les terres més marginals.

Un altre indicador interessant que poden aportar les comptabilitats i que proporciona dades d'una qualitat superior a les que es poden obtenir d'altres fonts documentals, és el

que es refereix als rendiments. El llibre de Turner, Beckett i Afton dedicat a la producció agrària anglesa, utilitza les comptabilitats per reconstruir no tant un índex de la producció com sèries de rendiments pels principals cultius (Turner, Beckett i Afton, 2001). Hi ha bàsicament dos tipus de mesura dels rendiments: per unitat de superfície i per unitat de llavor. En el primer cas, sempre tindrem el problema del territori de referència: no és suficient conèixer l'extensió de la finca a la qual es refereix la comptabilitat, sinó que necessitem saber l'extensió realment ocupada per cada tipus de cultiu i necessitem desllindar-la de la superfície de guaret. Si documentar l'extensió de la finca pot tenir ja algun nivell de complexitat, l'estimació de l'extensió ocupada cada any per cada cultiu sol plantejar problemes irresolubles. Molt rarament les comptabilitats o la documentació patrimonial addicional ens dona la informació necessària i en casos excepcionals el que trobem es refereix a un camp o una parcel·la de la qual el propietari està interessat a fer un seguiment particular. Només en els cultius arboris (vinya, olivera...), la superfície dels quals és més rígida i sol estar ben definida, podem arribar a fer una estimació del rendiment per unitat de superfície mitjançant les comptabilitats.

L'altra forma de mesurar els rendiments, per unitat de llavor, és més assequible. Els registres comptables amb certa freqüència enregistren la quantitat de llavor sembrada, a partir de la qual es pot calcular el rendiment per unitat de llavor. Tanmateix, aquesta informació torna a estar condicionada per la naturalesa del règim contractual. Només podem conèixer la quantitat de llavor sembrada allà on el propietari participava en el cost de la llavor. Els contractes de mitgeria que predominaven a la Catalunya occidental establien que el propietari havia d'aportar la totalitat o bé una part de la llavor. En canvi, a la Catalunya del nord-est, on dominava la parceria al terç sense aportacions del propietari, és difícil estimar els rendiments agrícoles a partir de fonts comptables. Això dona lloc a un biaix geogràfic important, en la mesura que el conjunt de sèries de rendiments agrícoles procedeixen bàsicament de les àrees més pobres i més àrides del sud i l'oest de Catalunya.

4. ELS PROBLEMES DE REPRESENTATIVITAT

Aquest problema de biaix dels resultats en funció de la procedència de les fonts és, naturalment, inextricable en l'ús de les comptabilitats. És obvi que cada comptabilitat reflecteix un cas singular: una finca, un patrimoni, un propietari, un agricultor... Quan hom estudia una sola comptabilitat, aquesta singularitat no només està assumida, sinó que fins i tot és la perspectiva que interessa per tal d'explicar la lògica de les decisions i del comportament econòmic. La qüestió es planteja quan, a través de l'acumulació i l'examen de casos singulars, volem passar a un cert nivell de generalització. És aleshores quan aflora el dubte de la seva representativitat. Fins a quin punt els propietaris o els agricultors que han generat i conservat registres comptables més o menys rics i interessants no són un grup específic de persones il·lustrades, especialment preocupades per les qüestions agràries i per la modernització de les seves finques, les quals ens transmeten una visió esbiaixada i, per tant, poc representativa del conjunt del sector? En un treball d'història oral a partir de trenta-nou relats de vida de masovers, vàrem tenir notícia de quatre comptabilitats efectuades bé pels mateixos masovers entrevistats, bé pels seus avantpassats (Saguer, 2011a). Això significa, arrodonint, que només un 10 % havia portat algun tipus de comptes. Podem considerar que el que se'n deriva és vàlid pel conjunt? El fet de dur comptes ja revela que aquest 10 % segurament tenia un perfil especial, que no compartia amb la majoria de masovers i, per tant, és raonable que dubtem de l'abast del que ens diu la seva comptabilitat.

D'altra banda, com fa anys advertia Ronald Hubscher (Hubscher, 1985: 5), hem de lamentar la raresa dels comptes referits a petites explotacions agrícoles —com la de Joan Serinyana, el vinyater de Llançà (Curbet, 2007)—, mentre que disposem de molts més documents sobre masos i sobre finques de grans propietaris rendistes, atès que l'origen de la majoria de comptabilitats es troba, precisament, en la distància entre els propietaris i les seves finques. Aquest fet limita l'abast i la representativitat de la imatge construïda a partir de les comptabilitats. L'escassetat de la documentació referida a

petites explotacions dificulta la possibilitat de reconstruir-ne la producció i complica molt la realització d'anàlisis comparatives entre grans i petites explotacions com la que en el seu moment va plantejar Robert Allen (2004). Amb tot, en la mesura que anem acumulant exemples comparables i els analitzem adequadament, tenint en compte els possibles biaixos, i observem pautes coincidents, podrem extreure algunes conclusions més sòlides, a les quals, amb altres fonts documentals, probablement no podríem arribar.